

ТРИ ТОВАРИШІ

Небо ще було жовте, як латунь, не закурене димом. За дахами фабричних корпусів воно аж сяяло. От-от мало зійти сонце. Я глянув на годинник. Скоро восьма. За чверть години.

Я розчинив браму й наготував бензинову помпу. У цю годину завжди з'являлися перші машини, яким треба було заправитися. Раптом позад мене почулось якесь хрипке вищання; здавалося, ніби хтось під землею закручував іржаву гайку. Я став і прислухався. Потім пройшов через двір до майстерні й потишеньку прочинив двері. Там, у сутінку, спотикаючись, вешталась якась мара. На ній була брудна біла хустка, синій фартух і грубі капці. Мара, що важила десь кілограмів з дев'яносто й вимахувала мітлою, виявилася прибиральницею Матильдою Штос.

Якусь мить я стояв і дивився на неї. Вона з грацією бегемота тупала поміж радіаторами автомашин і хрипким голосом наспівувала пісню про вірного гусара. На столі біля вікна стояло дві пляшки коньяку. В одній уже майже нічого не лишилося. А звечора вона була повна. Я забув сховати її під замок.

— Стривайте, пані Штос... — вимовив я.

Спів урвався. Мітла впала додолю. Щаслива усмішка згасла. Тепер марою став я.

— Господи Боже!.. — пробелькотіла Матильда й утупила в мене почервонілі очі. — Вас я так рано не сподівалася...

— Та певне. Ну і як, сподобалося?

— Сподобалося... Але мені дуже ніяково... — Вона витерла губи. — Я геть ошелешена...

— Які там ви ошелешені! Просто п'яні як чіп.

Вона ледве трималася на ногах. Її вусата губа сіпалась, а повіки кліпали, як у старої сови. Та помалу вона таки оговталася й рішуче ступнула крок до мене.

— Пане Локамп... Людина — це ж тільки людина, та й годі... Спершу я тільки понюхала, що там у пляшці... потім раз ковтнула, бо мене чогось завжди нудить... а тоді... тоді мене, мабуть, лихий попутав... Але нащо було підбивати бідолашну жінку на гріх, лишати тут пляшку...

Я не вперше вже заставав її такою. Матильда щоранку приходила на дві години прибирати в майстерні, і можна було лишити

на столі скільки завгодно грошей — вона до них навіть не торкалася, — але на горілку кидалась, як кіт на сало.

Я підняв пляшку.

— Звичайно, коньяку для клієнтів ви не зачепили, а вицмулили той, що пан Кестер тримає для себе.

На брезклому Матильдиному обличчі майнула усмішка.

— Що правда, то правда, я таки на цьому розуміюся. Але ж ви не зрадите мене, пане Локамп? Беззахисну вдову?

Я похитав головою:

— Сьогодні не зраджу.

Вона обсмикнула підтикану спідницю.

— Ну, то я вшиюся звідси. Бо коли пан Кестер надійде, то таке буде, що хай Бог боронить!

Я підійшов до шафи й відімкнув її.

— Матильдо!..

Вона перехильцем заквапилась до мене. Я підняв коричневу чотиригранну пляшку.

Матильда заперечливо звела руки:

— Це вже не я! Їй-бо, не я! Цієї я не чіпала!

— Я й не кажу, що ви її чіпали, — мовив я й налив повну чарку. — А ви знаєте, що це таке?

— Ще б пак! — Вона облизнула губи. — Ром! Вистояний ямайський ром!

— Справді він. Ну, то випийте чарку.

— Я? — Матильда відсахнулася. — Пане Локамп, це вже буде забагато! Мене й так совість мучить. Стара Штосиха потай випиває ваш коньяк, а ви ще й частуєте її ромом. Та ви — свята людина, їй-бо, свята! Здохну, а не вип'ю!

— Та невже? — сказав я і вдав, ніби хочу забрати чарку.

— Ну, та вже нехай... — Вона схопила чарку. — Як дають, то бери, хоч і не знаєш, чому його дають... За ваше здоров'я! А може, сьогодні ваш день народження?

— Авжеж, Матильдо. Вгадали.

— Та що ви кажете! — Вона схопила мою руку й труснула її. — Хай вам Бог дає щастя, пане Локамп! І більше грошеньт! — Вона витерла губи. — Я така зворушена... За це треба було б ще одну вихилити. Я ж вас люблю, як рідного сина...

— Гарзд.

Я налив їй ще чарку. Вона одним духом випила її і, вихваляючи мене, пішла з майстерні.

Сховавши пляшку, я сів до столу. Блякле сонячне проміння падало крізь вікно мені на руки. Дивне почуття викликає такий день народження, навіть якщо ти не надаєш цьому значення. Тридцять років... А був час, коли мені здавалося, що ніяк не доживу до двадцяти, так хотілося стати дорослим. А потім...

Я дістав із шухляди аркуш поштового паперу й почав підраховувати. Дитинство, школа... усе це відійшло далеко в минуле, наче його й не було. Справжнє життя почалось лише 1916 року. Саме тоді я став новобранцем. Худорлявий, довгов'язий вісімнадцятирічний юнак, я за командою вусатого унтер-офіцера вчився на полі за казармою лягати і вставати. Одного вечора, ще на початку служби, мене в казармі відвідала мати. Але їй довелося чекати на мене понад годину. Я спакував свій ранець не за статутом і за те мусив у вільний час чистити вбиральні. Мати хотіла допомогти мені, та їй не дозволили. Вона плакала, а я так стомився, що заснув іще до кінця побачення.

1917 рік. Фландрія. Ми з Мідендорфом купили в солдатській лавці пляшку червоного вина. Хотіли гульнути. Та не вийшло. На світанку англійці відкрили ураганний вогонь. Опівдні поранено Кестера, надвечір убито Майєра й Детерса. А ввечері, коли ми вже думали, що настав відпочинок, і відкоркували пляшку, почалася газова атака, і газ просочився в бліндаж. Ми, правда, вчасно наділи протигазу, але у Мідендорфа він виявився несправним. Коли Мідендорф це помітив, було вже запізно. Поки з нього зірвали протигаз і знайшли новий, Мідендорф уже наковтався газу та блював кров'ю. Наступного ранку він помер. Обличчя його було зелене, аж чорне, а вся шия геть подряпана — він намагався роздerti її нігтями, щоб хапнути свіжого повітря.

1918 рік. Лазарет. За кілька днів до того прибув новий ешелон. Паперові бинти. Тяжкопоранені. Цілий день сновигали туди й сюди пласкі операційні коляски. Часом вони поверталися порожні. Біля мене лежав Йозеф Штоль. Ніг у нього вже не було, але він іще про це не знав. Він не бачив свого каліцтва, бо під ковдрою лежав дротяний каркас. Та він би й не повірив, що

в нього немає ніг, бо вони боліли. Уночі в нашій палаті двоє померло. Один помирав довго й тяжко.

1919 рік. Знову вдома. Революція. Голод. На вулицях весь час стріляють кулемети. Солдати проти солдатів. Товариші проти товаришів.

1920 рік. Путч. Карла Брегера розстріляли. Кестера й Ленца заарештували. Мати моя в лікарні. Рак, остання стадія.

1921 рік...

Я задумався. Не пригадав нічого. Цього року наче й не було. 1922 року я працював на залізниці в Тюрінгії, а 1923-го завідував відділом реклами на фабриці гумових виробів. Була інфляція. Заробляв я двісті мільярдів марок на місяць. Гроші виплачували двічі на день, а потім нас на півгодини відпускали, щоб можна було оббігати крамниці й дещо купити, поки не оголошено новий курс долара, бо тоді гроші знецінювалися ще вдвічі. А потім? Що було в дальші роки? Я поклав олівець. Не варто й згадувати. Та я вже й не пам'ятав добре всього. Надто воно все переплуталося в голові.

Востаннє я відзначав свій день народження в кав'ярні «Інтернаціональ». Я цілий рік працював там тапером. Потім знов зустрів Кестера й Ленца. І ось опинився в авторемонтній майстерні Кестера і К°, чи, як ми казали, в «Аврема». К° — це були ми з Ленцом, але майстерня належала, власне, самому Кестерові. Колись ми разом училися в школі, потім він був нашим командиром роти, далі став пілотом, тоді на якийсь час студентом, гонщиком і, нарешті, купив оцю халабуду. Спершу до нього приєднався Ленц, що перед тим кілька років тинявся по Південній Америці, а потім і я.

Я дістав із кишені сигарету. Зрештою, чого мені було журитися? Жилось мені непогано, як кажуть, ні холодно, ні голодно, я був дужий і витривалий. Але краще було не думати про це. Особливо на самоті. Та й увечері теж. Бо тоді часом перед очима поставали примари минулого й дивилися на тебе мертвими очима. Та від них рятувала горілка.

Надворі рипнула брама. Я порвав папірець із датами свого життя й кинув у кошик. Двері розчинилися навстіж. На порозі стояв Готфрід Ленц — довготелесий, худорлявий, з білою як солома гривою на голові та з носом, наче позиченим із чужого обличчя.

— Роббі! — закричав він. — Стань струнко, старий ласуне! З тобою розмовлятиме начальство!

— О Господи! — Я підвівся. — А я сподівався, що ви не згадаєте. Пожалійте, хлопці!

— Он чого захотів! — Готфрід поклав на стіл пакунок, у якому щось дзенькнуло. За ним увійшов Кестер. Ленц виструнчився переді мною. — Роббі, що тобі сьогодні вранці найперше трапилося на очі?

Я подумав.

— Стара баба, що кружляла отут...

— Боже мій! Погана прикмета! Але до твого гороскопа пасує. Я його вчора склав. Ти народився під сузір'ям Стрільця, тому такий ненадійний і хитаєшся, як очерет на вітрі. А цього року ти ще й перебуваєш під знаком Сатурнових кілець та щербатого Юпітера. Оскільки ж ми з Отто тобі замість батька й матері, то я насамперед хочу захистити тебе від усього лихого. Візьми цей амулет! Мені його подарувала колись жінка з племені інків. У неї була блакитна кров, пласкі стопи, воші й дар передрікати майбутнє. «Білошкірий чужинцю, — сказала вона мені, — цей амулет носили королі, у ньому сила Сонця, Місяця й Землі — я вже не кажу про менші планети. Дай мені за нього срібний долар на горілку, і він буде твій». Щоб щастя передалося й далі, я дарую його тобі. Він захистить тебе, а на твого непривітного Юпітера нажене страху. — Він повісив мені на шию маленьку чорну фігурку на тоненькому ланцюжку. — Отак! Це проти підступів долі, а проти буденної скрути ось що: шість пляшок рому від Отто! Ром цей удвічі старіший за тебе.

Ленц розгорнув пакунок і виставив пляшки одну за одною на стіл. Під промінням вранішнього сонця вони заяскріли янтарем.

— Просто диво! — сказав я. — Де ти їх дістав, Отто?

Кестер засміявся.

— Це заплутана історія. Надто довга, щоб її розповідати. Краще скажи, як ти себе почуваєш? Як тридцятирічний?

Я махнув рукою.

— Так, наче мені шістнадцять і п'ятдесят водночас. Не вельми...

— І це ти називаєш не вельми? — заперечив Ленц. — Та це ж найліпше, що тільки може бути. Це означає, що ти підкорив собі час і живеш за двох!

Кестер глянув на мене.

— Дай йому спокій, Готфріде, — сказав він. — Дні народження дуже підточують почуття власної гідності. Особливо зранку. Та до вечора він оклигає...

Ленц примружив очі.

— Що менше людина думає про свою гідність, то більшого вона варта, Роббі. Це тебе хоч трохи втішає?

— Ні, — відповів я. — Нітрохи. Коли людина чогось варта, то вона вже тільки пам'ятник сама собі. А бути пам'ятником, по моєму, важко й нудно.

— Він філософує, Отто, — сказав Ленц. — Отже, вже не пропадає душа. Він переборов хвилину страшною тишею! Ту мить у день народження, коли сам собі дивишся у вічі й раптом починаєш розуміти свою нікчемність. Тепер можна спокійно братися до буденної праці, мастити тельбухи старому «кадилакові»!..

Ми працювали, поки не почало сутеніти. Тоді помилися й переодягнулись. Ленц жадібно глянув на шеренгу пляшок.

— Може, скрутимо одній в'язи, га?

— Як скаже Роббі, — мовив Кестер. — Не личить, Готфріде, робити іменинникові такі незугарні натяки на подарунки.

— Ще менше личить мучити спрагою гостей, — відказав Ленц, відкорковуючи пляшку.

Запах миттю розійшовся по всій майстерні.

— Боже мій! — мовив Готфрід.

Ми всі прийнялися.

— Дивовижний запах, Отто. Треба вдатися до високої поезії, щоб знайти гідні порівняння.

— Надто гарний напій для такої підсліпуватої халабуди, як ця! — вирішив Ленц. — Знаєте що? Поїдьмо кудись за місто й візьмімо з собою пляшку. Там десь повечереємо та на лоні природи вип'ємо її.

— Блискуча ідея!

Ми відкотили «кадилак», коло якого працювали по обіді. За ним стояла чудернацька штуkenція на колесах. То була гордість майстерні — перегонова автомашинка Отто Кестера.

Свого часу Кестер купив на аукціоні за безцінь машину — стару лайбу з високими бортами. Фахівці, які бачили її там, одно-

стайно зійшлися на тому, що то цікавий експонат для музею історії транспортних засобів. Больвіс, власник фабрики верхнього жіночого одягу й гонщик-аматор, порадив Отто переробити автомобіль на швацьку машину. Проте Кестер не звертав на ті слова жодної уваги. Він розібрав машину, як кишеньковий годинник, і кілька місяців з ранку до ночі чаклував коло неї. А потім одного вечора під'їхав на ній до бару, де ми зазвичай сиділи у вільну хвилину. Больвіс мало не луснув зо сміху, коли знову побачив Кестерову машину — на вигляд вона була така сама кумедна, як і досі. Задля жарту Больвіс запропонував Отто заклад. Він ставив двісті марок проти двадцяти, якщо Кестер піде на перегони з його новою спортивною машиною; дистанція — десять кілометрів, до того ж він давав Кестеровій машині один кілометр фори. Кестер погодився. Усі сміялися, сподіваючись на неабияке видовище. Але Отто пішов іще далі — відмовився від фори і, не змигнувши оком, підвищив заклад: тисяча марок проти тисячі! Больвіс розгублено спитав, чи не відвезти його до психіатричної лікарні. Замість відповіді Кестер завів мотор. Обидва відразу ж рушили з місця, — коли вже змагались, то змагались. За півгодини Больвіс повернувся такий збентежений, наче побачив смаленого вовка. Він мовчки виписав чек, а тоді ще й другий. Він зараз же хотів купити в Кестера машину. Але Отто висміяв його. Він не віддав би її тепер ні за які гроші. Усередині машина була бездоганна, але зовні жалюгідна. Для щоденного вжитку ми насадили на неї якийсь допотопний кузов, що якраз пасував за розміром; лак на ньому вилиняв, крила облущилися, верх мав не менш як десять років. Ми могли б обладнати машину й краще, але мали свої причини лишити її саме такою.

Машину ми назвали «Карлом». «Карл» — пострах автострад. «Карл» похуркував собі по шосе.

— Отто, — сказав я, — онде ще одна жертва.

За нами нетерпляче сигналив важкий «б'юік». Він швидко наздоганяв нас. Незабаром радіатори обох машин порівнялися. Чоловік за кермом зневажливо глянув у наш бік. Він звисока зміряв очима обшарпаного «Карла», потім одвернувся й забув, що ми є на світі.

Та за якусь хвилю незнайомий зауважив, що «Карл» усе ще йде на одному з ним рівні. Він трохи випростався, весело глянув

на нас і додав газу. Але «Карл» не здавався. Маленький і спритний, він і далі біг поряд із тим здоровилом, що виблискував нікелем і лаком, ніби фокстер'єр поряд із догом.

Чоловік дужче вчепився в кермо. Нічого не підозрюючи, він глузливо скривив губи. Видно було, що йому захотілося показати нам, чого вартий його ридван. Він так натиснув на педаль, що глушник защебетав, наче сотня жайворонків улітку. Та дарма — випередити нас йому не вдалося. Непоказний і бридкий, «Карл», ніби заворожений, прилип до його машини. Чоловік вражено витріщив на нас очі зі свого високого сидіння. Видно, не міг збагнути, як це зі швидкістю понад сто кілометрів він не може випередити якусь старомодну лайбу. Потім спантеличено зиркнув на спідометр — може, там щось негаразд. Аж тоді дав повний газ.

Тепер машини мчали поряд довгим рівним шосе. Через кілька метрів назустріч нам загуркотіла вантажна машина. «Б'юїк» мусив сховатися за нас, щоб розминутися. Тільки-но він знову зрівнявся з «Карлом», як спереду з'явилась похоронна машина, тріпочучи стрічками на вінках, і йому знову довелося відстати. Та ось нарешті попереду не було нікого.

З незнайомця тим часом пиху як рукою зняло; сердито зіпивши зуби, він подався всім тілом уперед, — запалившись лихоманкою перегонів. Тепер для нього справою честі було не піддатися щеняті, що бігло поруч нього.

А ми вдавали зовсім байдужих. «Б'юїк» для нас не існував. Кестер спокійно стежив за дорогою, я, ніби нудьгуючи, дивився поперед себе, а Ленц, хоч і напружився весь, як струна, витягнув газету й удавав, наче цієї хвилини, крім неї, ніщо у світі його не обходило.

Через кілька хвилин Кестер нам підморгнув. «Карл» непомітно знизив темп, а «б'юїк» повільно вийшов уперед. Його широкі блискучі крила пропливли повз нас. Глушник гучно чхнув нам в обличчя синім чадом. Поступово «б'юїк» вихопився вперед метрів на двадцять, і тоді, як ми й сподівалися, перед нами у вікні з'явилося обличчя його власника, осяяне переможною посмішкою. Він гадав, що виграв змагання.

Але йому було цього замало. Він хотів ще й узяти реванш і махнув нам рукою, щоб ми наздоганяли його. Махнув зневажливо, звисока, як переможець.

— Отто! — не витримав Ленц.

Та це було зайвим. «Карл» тієї ж миті рвонувся вперед. За-свистів компресор. І рука, що махала нам з віконця, раптом зникла, бо «Карл» прийняв виклик і почав наздоганяти «б'юїка». Він наздоганяв його нестримно, порівнявся з ним, і тоді ми зробили вигляд, ніби аж тепер помітили чужу машину. Ми невинно й запитливо дивилися на чоловіка за кермом, ніби хотіли дізнатися, чого це він махав нам рукою, але той напружено дивився в другий бік, а «Карл» летів тепер на повному газу, аж бризковики тріпотіли, — брудний, але непереможний нечупара!

— Добре ти провчив його, Отто, — сказав Ленц Кестерові. — Йому тепер і вечера не полізе в пельку.

Саме задля таких перегонів ми й не міняли кузов «Карла». Тільки-но він з'являвся на дорозі, як зараз же хтось пробував його перегнати. На інших водіїв машин він діяв так, як ворона з підбитим крилом на зграю голодних котів. Він підбурював до змагання найрозважливіші сімейні машини, і навіть найповажніших бороданів невблаганно захоплювала сверблячка гонитви, коли вони бачили стареньку тарадайку, що торохтіла перед ними на дорозі. Бо хто б здогадався, що під тією кумедною шкаралупою б'ється могутнє серце перегонового мотора!

Ленц запевняв, що «Карл» виховує людей. Він, мовляв, учить їх шанувати все творче, що завжди ховається під непоказною оболонкою. Так твердив Ленц, який про себе самого казав, що він — останній із романтиків.

Ми спинилися перед маленьким заїздом і вилізли з машини. Вечір був гарний, тихий. Скиби зораного поля здавалися фіалковими, а їхні краї мерехтіли золотом і бронзою. На зеленкуватому небі, наче великі фламінго, пливли хмаринки, обережно прикриваючи тоненький серп молодого місяця. У кущі ліщини причаївся сутінок, що заповідав близьку ніч. Куш був ще зворушливо голий, але вже сповнений надії, від якої аж розпукувалися його бруньки. Із заїзду линули запахи смаженої печінки та цибулі. Наші серця радісно закалатали.

Ленц кинувся в будинок на той запах. Коли він повернувся, обличчя його сяяло.

— Аби ви побачили ту смажену картоплю! Мерщій, бо найсмачніше з'їдять!

Тієї миті почулося гудіння і над'їхала ще одна машина. Ми прикипіли до місця: той самий «б'юїк». Рвучко загальмувавши, він став поруч із «Карлом».

— Маємо! — сказав Ленц.

У таких випадках уже не раз доходило до бійки.

Водій, високий, опасистий, у широкому брунатному реглані з верблюжої вовни, вийшов із машини. Він скоса зиркнув на «Карла», скинув товсті жовті рукавички й підійшов до нас.

— Якої марки ваша машина? — скривившись як середа на п'ятницю, спитав він Кестера, що стояв найближче до нього.

Якусь мить ми мовчки дивилися на незнайомого. Він, безперечно, вирішив, що ми автомеханіки, які переодяглися в чисті костюми й виїхали погуляти на чужій машині.

— Ви щось сказали? — наче недочувши, спитав нарешті Отто, щоб навчити його ввічливості.

Чоловік почервонів.

— Я питаю про цю машину, — буркнув він тим самим тоном.

Ленц випростався. Його довжелезний ніс сіпнувся. Він надавав величезної ваги ввічливості тих людей, з якими спілкувався. Та перш ніж він устиг щось сказати, чиясь невидима рука раптом відчинила другі дверцята «б'юїка», з машини показався вузенький черевичок, за ним — вузеньке коліно, потім з'явилася дівчина й повільно рушила до нас.

Ми вражено Perezирнулися. Досі ми не помічали, що в машині був іще хтось. Ленца миттю наче хто підмінив. Його вкрите ластовинням обличчя засяяло усмішкою. І раптом ми всі усміхнулися невідомо чому.

Товстун спантеличено дивився на нас. Він утратив упевненість і, мабуть, не знав, що робити далі.

— Біндінг, — сказав він нарешті, трохи вклонившись, ніби хапався за своє прізвище, як за рятівний круг.

Дівчина підійшла до нас. Ми стали ще привітніші.

— Покажи-но машину, Отто, — сказав Ленц, кинувши швидкий погляд на Кестера.

— А чого ж, можна, — відказав Отто й теж весело глянув на Ленца.

— Я й справді залюбки поглянув би на неї, — відповів уже привітніше Біндінг. — Достобіса швидка машина. Перегнала мене завиграшки.

Біндінг і Кестер пішли до машини, і Кестер підняв капот «Карла».

Дівчина з ними не пішла. Струнка, мовчазна, вона стояла коло мене й Ленца. Сутеніло. Я сподівався, що Готфрід використає ситуацію і вибухне, як бомба. Бо він на такі справи був мастак. Але він наче язика проковтнув. Узагалі Готфрід коло дівчат туркотів, як голуб, а тепер стояв мов пень.

— Пробачте, будь ласка, — промовив я нарешті. — Ми не бачили, що ви були в машині. А то б не виробляли такого.

Дівчина глянула на мене.

— Чому? — спокійно сказала вона несподівано низьким голосом. — Нічого поганого в тому не було.

— Поганого, може, й не було, але ми повелися не зовсім чесно. Наша машина може долати за годину до двохсот кілометрів.

Вона трохи подалася вперед і сховала руки в кишені пальта.

— До двохсот кілометрів?

— Точніше: сто вісімдесят дев'ять і дві десяті, це зафіксовано офіційно, — гордо заявив Ленц.

Вона засміялася:

— А ми думали, шістдесят або сімдесят...

— От бачите, — сказав я. — Ви ж не могли цього знати.

— Не могли, — відповіла вона. — Справді, не могли. Ми гадали, що «б'юїк» удвічі прудкіший за вашу машину.

— Отож-бо, — я відкинув ногою якусь гілку. — А виходить, що ми мали надто велику перевагу. І пан Біндінг, мабуть, неабияк лютував на нас.

Вона знову засміялась.

— Якусь хвилину лютував. Але ж треба вміти й програвати, бо як же тоді жити.

— Звичайно...

Запала мовчанка. Я глянув на Ленца. Проте останній із романтиків тільки усміхався, поводив носом і не приходив мені на допомогу. Шелестіли берези. Десь за будинком кудкудакала курка.

— Гарна погода, — мовив я нарешті, аби не мовчати.

— Так, чудова! — відповіла дівчина.

— І так тепло, — додав Ленц.

— Навдивовижу тепло, — закінчив я.

Знову запала мовчанка. Дівчина, мабуть, подумала, що ми не-світінні дурні, але мені хоч убий нічого не спало на думку. Ленц принохався.

— Тушковані яблука, — сказав він розчулено. — До печінки та ще й тушковані яблука — делікатес!

— Безперечно, — погодився я, подумки проклинаючи нас обох.

Повернулися Кестер і Біндінг. За ці кілька хвилин Біндінг став зовсім інший. Він, мабуть, був одним із тих автомобільних фанатиків, що мліють від щастя, коли їм десь трапиться фахівець, з яким можна поговорити.

— Повечеряємо разом? — спитав він.

— Звичайно, — відповів Ленц.

Ми ввійшли до заїзду. У дверях Готфрід підморгнув мені й кивнув у бік дівчини.

— Слухай, вона вже разів десять звела нанівець твою вранішню погану прикмету. Ту зустріч із бабою, що тупала, як бегемот.

Я знизав плечима.

— Може, й так, але чого ти кинув мене напризволяще, щоб я сам заникувався перед нею?

Він засміявся:

— Треба ж і тобі колись навчитися, хлопче!

— Я вже не маю бажання нічого вчитися, — сказав я.

Ми пішли слідом за Кестером і Біндінгом. Вони вже сиділи коло столу. Господиня саме принесла печінку та смажену картоплю. Крім того, на почин вона поставила велику пляшку пшеничної горілки.

Виявилося, що Біндінг не говорить, а меле як млин. Аж дивно було, скільки він усього знав про автомашини! А коли він почув, що Отто навіть брав участь у перегонах, його прихильність до нашого товариства перейшла всі межі.

Я почав пильніше придивлятися до Біндінга. Це був гладкий, високий чолов'яга з червоним обличчям і густими бровами, трохи хвалькуватий, трохи галасливий, але, мабуть, добродушний, як усі люди, що мають успіх у житті. Я уявив собі, як він увече-

рі, перш ніж лягти спати, з гідністю, поважно розглядає себе в дзеркалі.

Дівчина сиділа між Ленцом і мною. Вона скинула пальто й лишилася в сірому англійському костюмі. На шиї в неї була пов'язана біла хусточка, схожа на краватку для верхової їзди. Її каштанове шовковисте волосся мінілося при світлі лампи янтарем. Дуже високі плечі ледь вигиналися вперед, вузькі руки з довгими пальцями були скоріше кістляві, ніж м'які. Великі очі надавали тонкому блідому обличчю якоїсь несамотої сили. На мій погляд, вона була дуже гарна, та я про це навіть не думав.

Зате Ленц так розпалився, що його важко було впізнати. Його золотава чуприна поблискувала, як чубчик одуда. Він сипав дотепами, за столом тільки й чути було його та Біндінга. Я сидів мовчки, наче мене й не було, хіба що передавав миску або пропонував сигарети. Або ще цокався з Біндінгом. Це я робив частенько.

Раптом Ленц ляснув себе по лобі.

— А ром! Роббі, давай-но сюди наш ром до дня народження!

— До дня народження? А в кого сьогодні день народження? — спитала дівчина.

— У мене, — сказав я. — Мені через це цілий день не дають спокою.

— Не дають спокою? То ви не хочете, щоб вас вітали?

— Чому ж? — сказав я. — Це зовсім не те.

— Ну, то бажаю вам усього найкращого в житті!

На мить її рука опинилась у моїй, і я відчув її теплий, сухий потиск. Тоді підвівся й пішов по ром. Ніч, глибока й мовчазна, оповила маленький будиночок. Шкіряні сидіння нашої машини відвогogli. Я спинився і глянув на обрій, де на небі червоніла заграва міста. Постояв би й довше, та Ленц почав гукати мене.

Біндінг не вмів пити ром. Це виявилось вже після другої чарки. Похитуючись, він вийшов у садок. Ми з Ленцом устали й підійшли до прилавка. Готфрід замовив пляшку джину.

— Чудова дівчина, га? — сказав він.

— Не знаю, Готфріде, — відповів я. — Я не дуже придивлявся.

Він на мить утупив у мене свої блакитні очі з райдужними зіницями, тоді похитав вогнистою головою.

— Нашо ж ти на світі живеш, хлопче, га?

— Я й сам уже давно хотів би про це дізнатися.

Він засміявся.

— Овва, чого забаглося! Це, знаєш, так легко не дається. А я насамперед хочу дізнатися, що спільного має ця дівчина з отим товстим автомобільним довідником...

І він пішов у садок до Біндінга. Невдовзі вони вдвох повернулись до прилавка. Мабуть, Готфрід дістав приємну звістку, що дорога вільна, бо з радощів почав бурхливо виявляти Біндінгові свою прихильність. Вони замовили ще одну пляшку джину й за годину вже перейшли на «ти». Перед Ленцом, якщо він був у гуморі, ніхто не міг устояти. Але й сам він тоді ні перед ким не міг устояти. Ось і тепер він просто зачарував Біндінга, і незабаром вони вже співали в альтанці солдатських пісень. І, співаючи, останній з романтиків зовсім забув про дівчину.

Ми втрюх лишились у кімнаті. Раптом запала глибока тиша, тільки цокав шварцвальдський годинник. Господиня прибирала й поглядала на нас ласкаво, як добра мати на дітей. Коло груби простягся рудий мисливський собака. Часом він тихо гавкав уві сні, тоненько й жалісно. Надворі шарудів попід вікнами вітер. Він доносив уривки солдатських пісень, і мені здавалося, ніби маленька кімната здіймається вгору й разом з нами пливе крізь ніч, крізь роки, крізь нескінченні спогади.

У мене був дивовижний настрій. Мені здавалося, ніби час зупинився — він уже був не потоком, що рине з темряви і в темряві зникає, а озером, у якому нечутно віддзеркалювалося життя. Я підняв чарку. У ній поблискував ром. Я пригадав той папірець, що вранці написав у майстерні. Тоді мені було трохи сумно. Тепер уже те почуття розвіялось. Живи, поки живеш, і нічим не журись. Я глянув на Кестера. Він розмовляв із дівчиною, але про що саме, я не дослухався. Я відчував легеньке піднесення, як завжди, коли починаєш п'яніти. Я любив його, бо воно гріло кров, усьому непевному надавало відтінку таємничої пригоди. Надворі Ленц із Біндінгом співали пісню про Аргонський ліс, а біля мене Кестер розмовляв із незнайомою дівчиною. Вона говорила тихо й повільно низьким, трохи хрипким голосом, що дивно хвилював мене. Я випив чарку.

Знадвору вернулися Ленц і Біндінг. На свіжому повітрі вони трохи протверезилися. Ми почали збиратися додому. Я допоміг

дівчині одягти пальто. Вона стояла зовсім близько від мене, плавно випроставши плечі й відхиливши назад голову. Рот у неї був трохи розтулений, і вона всміхалась не до когось у кімнаті, а наче до стелі. Я на мить опустив пальто. І де в біса були весь час мої очі? Спав я, чи що? Раптом я зрозумів, чому Ленц був такий захоплений...

Дівчина обернулася й запитливо глянула на мене. Я хутко підняв пальто й подивився на Біндінга: він стояв біля столу, обличчя в нього було червоне як буряк, очі оскляніли.

— Ви думаєте, він зможе вести машину? — спитав я.

— Думаю, що зможе...

Я й далі дивився на неї.

— Якщо ви не дуже впевнені в цьому, то вас може відвезти хтось із нас.

Вона дістала пудреницю й відкрила її.

— Не треба, — сказала вона. — Він набагато краще веде машину, коли вип'є.

— Краще, але, мабуть, не так обережно, — заперечив я.

Вона глянула на мене з-за свого дзеркальця.

— Будемо сподіватися, що все обійдеться, — сказав я.

Мої побоювання були перебільшені, бо Біндінг досить добре тримався на ногах. Але мені хотілося щось зробити, щоб вона не просто пішла, наче її й не було.

— А можна вам завтра подзвонити, дізнатися, чи все обійшлося? — спитав я.

Вона відповіла не відразу.

— Адже ми через свою пиятику до певної міри відповідаємо за все, — повів я далі. — Особливо я зі своїм ромом до дня народження...

Вона засміялася:

— Ну, добре, як вам так хочеться. Захід — 2796.

Надворі я зараз же записав собі номер. Ми подивились, як Біндінг від'їхав, і випили ще по чарці. Потім пустили «Карла» так, що він аж заревів. Він мчав крізь легенький березневий туман, ми дихали швидко, осяйне місто пливло нам назустріч, коливаючись в імлі, з якої виринув, неначе яскраво освітлений корабель, бар Фредді. Ми поставили «Карла» на якір. Коньяк лився золотавим струменем, джин виблискував аквамарином,

а ром був — як саме життя. Ми твердо сиділи на табуретках коло прилавка, навколо хлюпотіла музика, ріка буття була світла й могутня, вона вливала силу в наші груди, і ми забували безнадію своїх убогих мебльованих кімнат, де ніхто не чекав на нас, розпач боротьби за існування. Прилавок бару був капітанським містком на кораблі життя, і ми крізь бурю пливли в майбутнє.

II

Другого дня була неділя. Я спав довго й прокинувся, аж як сонце почало світити на моє ліжко. Я хутко схопився і повідчиняв вікна. Надворі було ясно й трохи холоднувато. Я поставив спиртівку на лаву й заходився шукати коробку з кавою. Моя господиня, пані Залевська, дозволила мені варити каву в кімнаті. Її кавва була надто рідка. Особливо погана вона була на похмілля.

Я мешкав уже два роки в пансіоні Залевської. Район цей мені подобався, у ньому завжди щось відбувалося, бо тут недалеко одне від одного розташувалися будинок профспілок, кав'ярня «Інтернаціональ» і зал засідань Армії спасіння. До того ж перед нашим будинком було старе кладовище, на якому давно вже нікого не ховали. Воно заросло деревами, як парк, і коли вночі було тихо, здавалося, ніби живеш десь на селі. Але тиша наставала пізно, бо поруч із кладовищем було містечко розваг із каруселлю, гойдалками тощо.

Для пані Залевської цвинтар був надійним джерелом прибутку. Посилаючись на чисте повітря і гарний краєвид, вона брала більшу плату. А коли мешканці висловлювали якісь претензії, завжди казала:

— Але ж, панове, ви тільки подумайте, яка чудова місцевість!

Одягався я дуже повільно. Хотів відчути, що сьогодні неділя. Потім умився, походив по кімнаті, почитав газету, зварив каву, постояв коло вікна й подивився, як поливали вулицю, послушав, як у високих деревах на цвинтарі щебетали пташки — вони, мов маленькі срібні сопілочки Господа Бога, підспівували тихому, приємному гудінню катеринок у містечку розваг, — довго перебирав свої кілька сорочок та шкарпеток, ніби їх було хтозна-

скільки, потім, насвистуючи, спорожнив кишені. Там були дрібні монети, ніж, ключ, сигарети й раптом — учорашня записка з ім'ям та номером телефону дівчини. Патриція Гольман. Яке незвичайне ім'я: Патриція. Я поклав записку на стіл. Невже це справді було тільки вчора? А наче відійшло в далеке минуле, майже забуте в перлисто-сірому чаду алкоголю. Коли п'єш, то надто швидко сходиться з людьми, але між вечором і ранком така відстань, наче минули цілі роки.

Я ткнув записку під купу книжок. Подзвонити? Може, варто, а може, й ні. Удень таке завше постає в іншому світлі, ніж увечері. Зрештою я тепер маю спокій і цілком задоволений цим. Останні роки було забагато всякого хвилювання. З мене досить. Тільки нічого не бери до серця, як каже Кестер. Бо візьмеш — і вхопишся, захочеш утримати. А втримати не можна нічого...

Тієї миті в сусідній кімнаті, як завжди в неділю, почалася вранішня сварка. Я саме шукав капелюха, якого, мабуть, десь учора забув, і хвилину прислухався до неї. То знову воювало подружжя Гассе, що вже п'ять років мешкало тут у маленькій кімнаті. Вони обоє були непогані люди. Якби вони мали трикімнатну квартиру та кухню, де б володарювала жінка, та ще дитину, то, мабуть, усе було б гаразд. Але на квартиру треба було грошей, а хто може дозволити собі завести дитину в такі непевні часи! Тому вони ниділи в тісній кімнатці, жінка стала істеричкою, а чоловік увесь час боявся, що втратить свою дрібну посаду. Тоді йому буде кінець. Він мав сорок п'ять років. Якби він лишився без роботи, його б уже ніхто не взяв. То була б непоправна біда. Раніше люди сходили на пси поступово, і завше була ще якась можливість видряпатись, а тепер за кожним звільненим зяяла прірва довічного безробіття.

Я хотів потихеньку втекти, але в двері вже постукали, до кімнати, спотикаючись, увійшов Гассе й повалився на стілець.

— Не можу більше терпіти...

Він, власне, був лагідною людиною. Скромний, сумлінний службовець із трохи обвислими плечима й маленькими вусиками. Але саме таким тепер було найтяжче. Їм, мабуть, завше найтяжче. Скромність і сумлінність винагороджується лише в романах. А в житті їх використовують і відкидають геть.

Гассе підняв руки.

— Ви тільки подумайте: в нашій конторі знову двох звільнили. Тепер на черзі я, от побачите, що я!

У такому страху він жив увесь час, від одного першого числа до другого. Я налив йому чарку горілки. Він тремтів усім тілом. Видно було, що йому от-от буде край. Ще якась крапля — і він зломиться.

— Та ще вічно ці докори... — прошепотів він.

Мабуть, дружина дорікала йому за своє злиденне життя. Їй було сорок два роки, вона була трохи крихкотіла та зблякла, але, безперечно, не така висотана, як її чоловік. Вона панічно боялася, що вже не встигне пожити.

Втручатися в їхнє життя не було ніякого сенсу.

— Слухайте-но, Гассе, — сказав я, — сидіть собі в мене, скільки схочете. А мені треба йти. Коньяк у шафі, якщо він вам більше до вподоби. Ось ром. Ось газети. А ввечері підіть кудись із дружиною. У кіно абошо. Це вам коштуватиме не дорожче, ніж дві години в кав'ярні, зате вражень буде більше. У наш час головне — ні над чим не задумуватись. — Я поплескав його по плечу, хоча сумління в мене було не зовсім чисте. А втім, кіно — завжди добра штука. Там кожен може мріяти про що хоче.

Двері поруч були відчинені. Дружина Гассе хлипала так, що було чути аж у коридор. Я пішов далі. Наступні двері були прочинені. У цій кімнаті підслухували. З неї війнуло запахом парфумів. Там мешкала Ерна Беніг, чиясь приватна секретарка. Як на свій заробіток, вона одягалась надто елегантно, але її шеф один раз на тиждень диктував їй аж до ранку. Тоді другого дня вона була в дуже кепському настрої. Зате шовечора ходила на танці. Казала, що коли вже не зможе танцювати, то й не захоче жити. Вона мала двох приятелів. Один любив її і приносив їй квіти. Другого любила вона й давала йому гроші.

Поруч із нею жив ротмістр граф Орлов — російський емігрант, кельнер, кіностатист, платний ресторанний танцюрист із посивілими скронями, чудовий гравець на гітарі. Він щодня молився Казанській Божій Матері, випрохуючи в неї посаду метрдотеля в готелі середньої руки. А коли впивався, то починав плакати. Ще одні двері. Пані Бендер, медсестра в будинку для немовлят. П'ятдесят років. Чоловік загинув на війні. Двоє дітей

померли 1918 року від недоїдання. Вона мала рябу кішку. Це все, що в неї було.

Поруч із нею жив Мюллер, рахівник на пенсії. Секретар якогось товариства філателістів. Ходяча колекція поштових марок, і більше нічого. Щаслива людина.

В останні двері я постукав.

— Ну як, Джорджі, — спитав я, — і досі нема нічого?

Джорджі Блок похитав головою. Він був студентом четвертого семестру. Щоб провчитися чотири семестри, два роки працював у шахті. Заощаджені гроші майже всі вже витратив, лишилося ще на якихось два місяці. Повернутися на шахту він не міг, — тепер було повно безробітних шахтарів. Він усіяко намагався дістати якусь роботу. Щось із тиждень працював наліплювачем етикеток на маргариновій фабриці, але фабрика збанкрутувала. Невдовзі по тому влаштувався розносити газети й уже був полегшено зітхнув, та через три дні на світанку його затримали двоє невідомих у кашкетах, забрали газети, порвали їх і попередили, щоб він більше не попадався їм на очі в ролі газетяра, бо в них, мовляв, і своїх безробітних вистачає. Проте другого ранку він вийшов знов, хоч і мусив оплатити подерті газети. Якийсь велосипедист збив його з ніг, газети попадали в грязюку. Це коштувало йому дві марки. Він вийшов утретє і повернувся в подертому костюмі, з синцями на обличчі. Тоді він здався. І ось тепер сидів у своїй кімнаті і з відчаю зубрив, як навіжений, ніби це ще мало якийсь сенс. Їв він раз на добу. А було ж однаково, чи він закінчить своє навчання, чи ні — навіть після іспитів йому б довелося чекати на посаду щонайменше років десять. Я поклав йому пачку сигарет.

— Кинь цю дурну роботу, Джорджі! Я теж колись кинув її. Якщо буде треба, ти завжди зможеш розпочати все наново.

Він похитав головою.

— Я помітив ще тоді, після шахти: все забувається, якщо не товчеш його щодня. Удруге в мене вже нічого не вийде.

Бліде обличчя, відстовбурчені вуха, короткозорі очі, хирлява постать із запалими грудьми... Горе та й годі...

— Ну, бажаю успіху, Джорджі...

У нього теж уже не було батьків.

Кухня. Опудало з голови дикого кабана — пам'ять по небіжчикові панові Залевському. Телефон. Сутінок. Запах газу

й несвіжого жиру. Двері в коридор з багатьма візитними картками навколо дзвінка. Тут і моя: «Роберт Локамп, студ. філ., два довгих». Картка була пожовкла й брудна. «Студ. філ.»! Теж мені студент! Але я написав це хтозна-коли. Я спустився сходами вниз і пішов до кав'ярні «Інтернаціональ».

«Інтернаціональ» — великий, темний, наскрізь прокурений, довгий, як кишка, зал з кількома бічними кімнатами. Спереду, коло прилавка, — піаніно. Воно було розладнане, кілька струн лопнуло, клавіші зі слонової кістки теж були не всі, але я любив цю добру, хоч і заїжджену музичну шкапу. Вона мені цілий рік була за товариша, коли я працював у кав'ярні тапером.

У бічних кімнатах збиралися торговці худобою, а часом — власники атракціонів із площі розваг. Неподалік від входу сиділи повії.

У кав'ярні не було нікого, тільки плоскостопий кельнер Алоїс стояв за прилавком.

— Як завжди? — спитав він.

Я кивнув. Він приніс мені чарку портвейну, наполовину з ромом. Я сів до столу й бездумно втупився очима поперед себе. З вікна падала навкис сива від пороху смуга сонячного проміння й осявала пляшки на полицях. Черрі-бренді жевріло, як рубін.

Алоїс обполіскував посуд. Господарева кішка сиділа на піаніно й муркотіла. Я неквапливо викурив сигарету. Мене хилило на сон. Дивний голос був у тієї дівчини вчора. Низький, грубуватий, майже хрипкий, і все-таки лагідний.

— Дай-но мені кілька журналів, Алоїсе, — попросив я.

Рипнули двері, і зайшла Роза, повія, що промишляла на цвинтарі, на прізвисько Залізна Кобила. Прозвали її так за витривалість. Вона замовила чашку шоколаду. Таку розкіш вона дозволяла собі щонеділі вранці, а потім їхала до Бургдорфа одвідати свою малу.

— Привіт, Роберте!

— Привіт, Розо! А як там твоя мала?

— Ось поїду й побачу. Везу їй дещо.

Вона витягла з пакунка червонощоку ляльку й натиснула їй на живіт.

«Ма-ма!» — пропищала лялька.